

VALOAREA ISTORICĂ ȘI ARTISTICĂ A PODOABELOR DE CULT DIN PATRIMONIUL MĂNĂSTIRILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA*

Liliana CONDRATICOVA¹

Cuvinte cheie: *patrimoniu, mănăstire, valoare, podoabe de cult, Basarabia*

Keywords: *heritage, monastery, valuables, religious ornaments, Bessarabia*

Preliminarii. Întotdeauna mănăstirile din spațiul ortodox au adunat și păstrat odoare de preț, fapt confirmat documentar și verificat în timp. La mănăstiri au fost concentrate cele mai apreciable tezaure, aici au funcționat ateliere de executare a pieselor de orfevrărie, ateliere de confecționare a veșmintelor bisericești brodate cu fir metalic și ateliere de țesut covoare. Cu timpul, mănăstirile au ajuns să fie veritabile centre de cultură, păstrând în patrimoniul lor zeci de vase de cult, veșminte preoțești, icoane și cărți bisericești. Plecând de la aceste considerente, ne propunem să luăm în discuție următoarele aspecte: dacă mănăstirile din Republica Moldova au posedat odoare de preț, care a fost atitudinea autorităților față de podoabele de cult în diferite perioade istorice și în ce stare se află actualmente inventarul bisericesc. Printre obiectivele principale ale demersului nostru indicăm repertorierea celor mai reprezentative piese din patrimoniul mănăstirilor din spațiul actual al Republicii Moldova, datate cronologic în secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea.

Pornind de la faptul că în dese cazuri podoabele de cult au ajuns la cercetătorul contemporan sub forma unor liste de inventar (opise, izvoade,

* Comunicare prezentată în cadrul *Conferinței Științifice Internaționale: Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor*, ediția a VII-a Chișinău, Republica Moldova, 26-28 mai 2015.

¹ Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, CHIȘINĂU.

catastihuri), constatăm că cele mai veridice surse de studiere a subiectului rămân dosarele de arhivă, care oferă informații prețioase privind piesele de orfevrărie (dosarele mănăstirilor Noul Neamț, Dobrușa, Curchi, Jașca, Hârjauca, Bocancea ș.a. din custodia Arhivei Naționale a Republicii Moldova – în continuare ANRM), completate de literatura de specialitate și documentările pe teren.

Amintim că în secolele XVIII–XIX responsabilitatea pentru „podoaba” interioară și exterioară a mănăstirilor revenea pe seama clerului și a episcopului. Astfel, *Instrucția blagocinului asupra mănăstirilor*, eliberată la Chișinău în anul 1828, specifică toate obligațiunile protopopilor asupra schiturilor și mănăstirilor basarabene, inclusiv atenția acordată podoabelor și veșmintelor bisericești². În scopul evidenței râvnite de autoritățile laice și ecleziastice, dar și potrivit rânduielilor bisericești, anual în fiecare lăcaș de cult se completau formulare speciale (*Vedomostie pentru biserică*), care au ajuns astăzi surse inestimabile în cercetarea noastră. De regulă, *izvoadele* privind averea unui anume lăcaș de cult conțin însemnarea „утварью достаточна”, adică îndeștulată cu podoabe, după cum reiese din documentele completate în anul 1840 la solicitarea Societății de Antichități din Odesa. Totodată, în conformitate cu programul elaborat de arhiepiscopul Dimitrie Sulima (1821–1844), stareții mănăstirilor erau obligați să prezinte informații complexe despre lăcașurile administrate, indicând date privind posedarea podoabelor de cult și clopotele bisericii. Conform pt. 4, starețul mănăstirii trebuia să menționeze dacă biserica „cu podoabe este îndeștulată (sau neîndeștulată)”, indicându-se în mod obligatoriu de ce podoabe duce lipsă³. Astfel, grație unor asemenea *izvoade*, aflăm că în anul 1840, biserica Adormirea Maicii Domnului a mănăstirii Hârbovăț (ridicată în 1816) este „îndeștulată cu podoabe”, fără a fi specificată însă natura pieselor⁴. Cu referință la biserica Sf. Parascheva a

² P. Mihail, Z. Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia (1812–1830)*, I, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 18-21. De fapt, mai întâi a fost adoptată *Instrucția blagocinului bisericilor* din anul 1820 (tradusă în limba moldovenească [română] în anul 1827). Instrucțiunea cuprindea 66 de capitole, în care se stipula că blagocinul (protopopul) trebuie să depună eforturi „pentru mai bună podoabă a bisericii”.

³ *Ibidem*, p. 263-264.

⁴ ANRM, F. 208, inv. 15, d. 2, f. 34.

mănăstirii Hâncu documentele indică existența „unui iconostas vechi, de lemn, lucrat de mână, aurit”⁵.

De asemenea, la desființarea schiturilor și mănăstirilor, la fondarea noilor lăcașe de cult sau la desemnarea în funcție a unui stareț, se întocmea un *izvod* de lucruri prețioase aflate în biserică. În anul 1815, cele două biserici ale schitului Tabăra (pe atunci de călugări) aveau în proprietatea lor lucruri bisericești, icoane și veșminte⁶, unele din ele, deși nu le aparțineau, fiind vândute de călugări odată cu desființarea comunității monahale⁷. O situație similară întâlnim la mănăstirea Japca, atunci când, în anul 1822, biserica de vară Înălțarea Domnului a fost vândută, împreună cu iconostasul și o parte din obiectele de cult, locuitorilor satului Recea din ținutul Iași (unde a fost distrusă definitiv, prin 1960)⁸.

În perioada interbelică bisericile mănăstirii Tabăra aveau toate cele necesare pentru oficierea slujbelor, adică podoabe și icoane de preț⁹. În anii 1941–1942, ambele biserici ale mănăstirii Țigănești erau menționate ca fiind „cu obiecte îndestulate”, fără a fi specificate natura podoabelor și a icoanelor, vechimea lor etc.¹⁰. Unele mănăstiri au beneficiat însă de o descriere amplă a averii mobile și imobile, inclusiv a inventarului bisericesc, precum ar fi *Foia de inventar a mănăstirii Căpriana*¹¹, întocmită în anul 1942 sau *Foia* similară pentru mănăstirea Curchi din anii 1942–1943, cu indicarea pieselor, numărul lor și prețul estimativ¹². În pofida unui număr considerabil de odoare de preț, păstrate la mănăstirea Curchi, totuși,

⁵ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3273, f. 38.

⁶ ANRM, F. 208, inv. 12, d. 139, f. 272.

⁷ *Desființarea schitului Fântâna Doamnei*, în *Arhivele Basarabiei*, Chișinău, 1936, an 8, nr. 2, p. 59-61.

⁸ I. Xenofontov, *Mănăstirea Japca*, în *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, Ediție enciclopedică, Institutul de Studii Enciclopedice, Chișinău, 2013, p. 458 (în continuare *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*).

⁹ D. P. Micșunescu, *Vizitând mănăstirile basarabene și bucovinene*, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1937, p. 61.

¹⁰ ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 212, f. 54-75; L. Condraticova, *Mănăstirea Țigănești*, în *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, p. 610.

¹¹ A. Eșanu *et al.*, *Mănăstirea Căpriana*, Editura Pontos, Chișinău, 2003, p. 311-318.

¹² ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 1759.

potrivit unor formulare ale vremii, „lucruri bisericești aceste biserici n-au deajuns”¹³.

Piese de cult din patrimoniul mănăstirilor. Grație unor documente inedite sau valorificate tangențial, a fost posibilă realizarea unui tablou amplu privind înzestrarea mănăstirilor și schiturilor chiar de la fondarea lor. Remarcăm îndestularea bogată, în acest moment inițial, a mănăstirilor din Basarabia. În continuare, ne propunem o incursiune la unele dintre aceste mănăstiri, pentru a scoate în evidență podoabele din tezaurul ecleziastic de altă dată și cele păstrate până azi.

Astfel, izvodul întocmit în anul 1824 pentru mănăstirea Cosăuți ne prezintă un tablou complet privind odoarele de preț păstrate la mănăstire. Lista vaselor de cult include „Trei potire de argint și poleite cu aur pe din lăuntru și pe din afară, trei discese de argint, două poleite cu aur, o copie de oțel, un litier de hier alb, un chivot mic de argint, două cruci de lemn, ferecate cu argint asupra sfântului pristol, un chivot mare, pe sfântul prestol de hier [fier] alb, două zvezdi [steluțe] de argint, o linguriță de argint, un panaghiar [panaghie] de cositoriu [cositor] înlăuntru săpat în chipul zavatiei, o cădelniță de argint mare, o cădelniță de alamă galbă[e]nă, opt sfeșnice de alamă, încă patru la sfântul pristol, unul la proscomidie, trei la icoanele din tindă [pridvor], un policandru de alamă galbenă cu 12 lumânări cu lanțuri de hier [fier] spânzurat în mijlocul bisericii, patru lambade[candele] de alamă galbenă înaintea icoanelor celor mari, o candelă de patru lumânări atârnată la Pantocrator, două blide [vase] de cositor pentru anafora, un vas de cositor cu capac de ținut agheasma, un castron de cositor de sfințit agheasma întrânsul, două clopoțele în sfântul oltari [altar], o măsuță pe care să slujă[e]ști litie [a]coperită cu cit, o sfântă cruce mare zugrăvită ci să scoate la litanie (...) opt coroană[e] de argint la icoane la care să află și șapte pietri[e], trei mânuși de argint, tij la cinci icoane”¹⁴.

Peste ani, odată cu inițierea procesului de lichidare a mănăstirii Cosăuți, a fost întocmită lista averii în scopul transferului comunității monahale și a bunurilor materiale la mănăstirea Călărășăucă. Astfel, au fost inventariate „Un chivot mic de argint, un chivot mare de argint, cinci cupe de argint, cinci discese de argint, trei zvezde [steluțe] de argint, două

¹³ ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 212, f. 99.

¹⁴ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4624, f. 6 verso, f. 9.

lingurițe de argint, o copie de oțel, un vas de argint pentru păstrarea căldurii, o cădelniță de argint, două cădelnițe de aramă, o cupă mare de cositor, o panaghie de cositor, trei cruci ferecate cu argint, două talgere de cositor, șase sfeșnice de aramă, două candelile de argint, patru candelile de aramă mari, un policandru de aramă, un iconostas cu 17 icoane, cinci clopote mici, zece coronițe mici de argint de la sfinți de pe icoane, trei mânere de argint”¹⁵.

Continuând subiectul înzestrării mănăștirilor basarabene, subliniem că formularele din secolul al XIX-lea confirmă că mănăștirea Călărășăuca a fost „îndestulată” de la fondare cu podoabe prețioase. La începutul secolului al XX-lea, la biserica Adormirea Maicii Domnului se păstrau icoane în ferecături de argint placcate cu aur. În timpul lichidării mănăștirii (1961) inventarul bisericesc de aici a fost prădat și distrus. Astăzi, se mai păstrează o singură icoană din acest bogat patrimoniu. Este vorba de icoana *Adormirea Maicii Domnului*, o copie de pe o icoană de la Lavra Pecerska (Kiev), datată cu anul 1722, cu ferecătura de argint executată în anul 1801. În partea de jos a ferecăturii, sub icoană, se află inscripția, tăiată pe un medalion de formă ovală, în limba rusă, cu caractere chirilice: (...) *A fost pictată în Kiev la anul 1722 martie ziua a 20-a, ferecată în argint, de către traducătorul dicasteriei din Kiev, căpitanul Gavriil Kosovski, în 22 decembrie 1801*¹⁶. Cu certitudine, această icoană cu ferecătură de argint posedă valoare istorică și artistică, fiind parte componentă a patrimoniului bisericesc al țării.

Izvodul averii mănăștirii Japca, realizat în anul 1818, scoate în evidență prezența unor piese (prezentate selectiv, pentru a specifica inventarul posedat, eventual, materiile prime de lucru și numărul pieselor): trei cruci ferecate cu argint, două potire cu *discos*, steluță, linguriță și sulică – o piesă de argint și o alta de staniu, cinci sfeșnice de aramă, trei cădelnițe de aramă, patru candelile din metal alb, la fiecare icoană, zece candelile de aramă și una de zinc, un policandru de aramă. În lista cărților găsim, printre altele, o *Evanghelie* ferecată în argint și o *Evanghelie* cu cinci aplice de

¹⁵ ANRM, F. 208, inv. 2, d. 1205.

¹⁶ M. Brihuneț, *Mănăștirea Călărășăuca*, în *Mănăștirile și schiturile Republicii Moldova*, p. 156.

aramă. În anii 1821–1824, mănăstirii i-au fost donate un potir de argint cu vasele necesare, potirul fiind decorat cu opt icoane, încadrate în medalioane emailate, lingurița și steluța având chipuri gravate de sfinți, cu greutatea totală de 3 funți și 3 zolotnici. Cu timpul, patrimoniul mănăstirii se risipește, în pofida faptului că mănăstirea a fost unica funcțională în RSSM în perioada sovietică. Un rol negativ l-a avut schimbul unor piese învechite, în accepțiunea comunităților, pe unele obiecte realizate recent, frumoase, dar lipsite de importanță istorică și artistică. Este o situație specifică pentru mai multe mănăstiri din țară.

La mănăstirea Japca se păstrau o *Evangelie* (Moscova, 1779) ferecată în aur, o *Evangelie* (Moscova, 1779) ferecată în argint, o *Evangelie* donată mănăstirii în 1851, ferecată în argint¹⁷. Printre cărțile cercetate aici, trebuie amintite o *Evangelie* în ferecătură de argint, tipărită în limba moldovenească [română] și o *Evangelie* în rusă, ferecată cu metal.

O icoană istorică este copia icoanei Maica Domnului de la Hârbovăț. Inscripția gravată pe ea indică faptul că aceasta a fost donată comunității monahale de la Japca în amintirea inițierii procesiunii acestei icoane făcătoare de minuni. A fost pictată în anii 1858–1859 de un elev al Seminarului Duhovnicesc din Chișinău, Ianuarie Steskevici. Prin decretul emis de către PS Antonie, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, această icoană a fost transmisă la 12 ianuarie 1869 mănăstirii Japca¹⁸.

La sfințirea schitului Antonovca (denumit Bocancea după 1918), în anul 1872, biserica cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel a mănăstirii Bocancea avea un iconostas de lemn, cu icoane pictate în ulei, încadrate în rame aurite. Deasupra Porților Împărătești se aflau icoana *Mântuitorului și a Maicii Domnului*, ferecată în argint cu titlul 84. În altar erau un sfeșnic cu trei lumânări, icoana *Mântuitorului în ramă aurită*, pictată pe pânză, sub care se afla o candelă de metal. La fel, icoana *Mântuitorului în coroană de spini* și icoana *Mântuitorului rugându-se*, ambele pictate pe pânză, în rame de lemn aurite. În partea dreaptă a altarului – icoana *Sfinților Împărați Constantin și Elena*, iar în cea stângă – icoana *Sfântul Ioan Botezătorul*, la

¹⁷ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535, f. 52-54.

¹⁸ *Жабскій Вознесенскій Монастырь*, în *Buletinul Eparhial al Chișinăului*, 1876, nr. 18, 15-30 septembrie, p. 648.

fel pictate pe pânză, în rame aurite. Printre vasele de cult menționăm un potir, un discos, o steluță, o linguriță, toate din argint cu titlul 84, crucea de pe pistol de argint cu titlul 84, aurită, o cădelniță de metal. În lista cărților găsim o *Evanghelie* (Kiev, 1810), ferecată în argint cu titlul 84 și o *Evanghelie* în limba română, ferecată în argint cu titlul 84, tipărită în anul 1858 la mănăstirea Neamț¹⁹.

Astăzi, mănăstirea deține câteva icoane readuse de săteni. În fapt, sunt icoanele provenite de la mănăstirea Hârjauca, al cărei schit a fost Bocancea, între 1869 și 1918. La fondarea schitului, călugării au adus la Bocancea de la Hârjauca câteva obiecte de cult, devenite acum parte integrantă a patrimoniului cultural²⁰.

În anul 1822, biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Răciula era bine îndestulată cu inventar de cult și podoabe prețioase. „Formularul pieselor bisericești din schitul Răciula, biserica Sf. Ierarh Nicolae”, întocmit la 27 septembrie 1822, ne prezintă următoarea situație: „Catapiteazma de lemn și pe alocuri cu săpături și zugrăvit cu boieli și aur. Dverile împărătești săpate și zugrăvite cu aur (...) Două lampade [candele] de madem cu 14 locuri di[e] lumânări. Trei candili[e] di[e] sticlă albe și poleite cu lanțugurile [lanțurile] ... afară...”. În sfântul altar erau: „(...) O cruci di[e] chipari[o]s săpată și cu sipin poliit pi Sf. Pistol (...) Două sfeșnice de alamă galbenă cu o perechi[e] mucuri pi[e] Sf. Pistol. Un sfeșnic, o icoană pi[e] mușama zugrăvită *Sfânta Troiță* asupra Sfântului Prestol”. Printre alte lucruri ale bisericii au fost menționate un litier cu toate piesele, argintat, vasele sfinte vechi, veșminte preoțești ș.a²¹. Cu trecerea timpului, „podoaba” mănăstirii Răciula s-a înmulțit, mai ales din donațiile enoriașilor și ctitorilor, însă a avut de suferit în tragicul an 1959, când a fost desființată comunitatea monahală.

Ținem să remarcăm că era bine asigurat cu inventar și schitul Frumoasa. Paul Mihail a menționat unele piese, cu referință la începutul secolului al XIX-lea, printre care chivotul mare, cu detalii decorative emailate, acoperit cu tafta, cu cinci cruci, una din lemn de chiparos, ferecată

¹⁹ ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 123.

²⁰ L. Condraticova, *Bocancea. Mănăstire de călugări cu hramul Sf. Ap. Petru și Pavel*, Editura Institutul de Studii Enciclopedice, Chișinău, 2014.

²¹ ANRM, F. 208, inv. 15, d. 2, f. 179.

în argint²². Pe pristol erau trei sfeșnice de alamă. Lângă pristol se afla o candelă de argint. În sfântul altar se aflau două potire – unul de argint și altul de metal comun, placat cu aur, trei *discosuri* (de argint, de cositor și de metal ieftin, placat cu aur). La mănăstire se mai aflau două steluțe (de argint placat cu aur și de metal ieftin), o linguriță de argint placată cu aur și o copie de oțel, un sfeșnic de alamă, un litier cu flori de aur, două cădelnițe (de argint și una simplă), trei pahare de argint (pentru agheasmă). Catapeteasma mare era pictată și placată cu aur, pe la chipurile icoanelor erau 22 de coroane de argint, iar icoana *Adormirea Maicii Domnului* avea ferecătură realizată, în întregime, de argint. Conform raportului egumenului Sinesie, în 1817, în biserică era un iconostas de lemn încrustat, poleit cu aur, 12 candelă de argint aflate la icoanele mari, patru sfeșnice mari pictate, în fața icoanelor, un policandru de alamă cu 22 de lumânări, o icoană cu raze și o candelă de argint ș.a. Biserica de la Frumoasa era bogat înzestrată cu podoabe prețioase, unele rămânând doar inscripționate în vechile izvoade.

În anul 1817 la mănăstirea Hârjauca se găseau o cruce de argint suflată cu aur, două sfeșnice de alamă, două potire (unul de argint placat cu aur și altul de plumb), două lingurițe (de argint și de cositor), o cădelniță suflată cu tombac, cruciulițe de fier. Catapeteasma bisericii era împodobită cu flori încrustate și aurite, ușile împărătești erau poleite cu aur, înaintea icoanelor erau cinci candelă de argint, policandru de alamă cu 12 fofeze. Din tezaurul mănăstirii la acea vreme făceau parte un chivot de argint aurit titlul 84, cu greutatea de cca un funt, un potir de argint cu titlu 84, cu masa de 1,5 funt și cu inscripție gravată „Corpul lui Hristos”, datând cu anul 1872, un discos de argint cu titlu 84, cu inscripții gravate, cu greutatea de 72 și, respectiv, 42 de funți²³. În biblioteca mănăstirii, în anul 1837, se aflau șase *Evangelii* în limba slavă, cu ferecătură de argint și două *Evangelii* în limba română, cu ferecătură de metal, estimate la prețul de 982 de ruble. În această listă găsim o *Evangelie* (Moscova, 1809), cu o ferecătură de aur și argint cu titlul 84. La fel, o *Evangelie* (Moscova, 1817), ferecată în argint

²² P. Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Editura Știința, Chișinău, 1993, p. 81.

²³ ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 123, f. 14 verso.

cu titlul 12, lucrată în tehnica forjării artistice, cu cinci aplice emailate, două *Evanghelii* (Moscova, 1847 și Moscova, 1854), ambele cu ferecătură de argint titlul 84, patru *Evanghelii* fără locul și anul apariției, ferecate în argint și două cu ferecătură lucrată în cupru²⁴.

Potrivit listei de inventariere a averii mănăstirii Horodiște (Țipova) din anul 1837, aici au fost documentate un sigiliu mănăstiresc de aramă (pentru biserica rupestră Adormirea Maicii Domnului), o *Evanghelie* mare, ferecată în aramă aurită, cu cinci medalioane emailate și o *Evanghelie* de format mai mic, cu cinci medalioane de aramă²⁵.

Conform dosarului de verificare a mănăstirii Curchi, realizat la 1 martie 1943, aflăm date importante despre orfevrăria bisericească²⁶. Este printre puținele mănăstiri, care au fost inventariate detaliat în anii celui de-al Doilea Război Mondial, indicându-se piesa, metalul, numărul de obiecte și prețul estimativ²⁷. Astfel, averea bisericii Nașterea Maicii Domnului includea un chivot pentru păstrarea sfintelor taine, de argint aurit (15000 lei), două cruci de chiparos îmbrăcate cu argint, două cruci de aramă (250 lei), un sfeșnic cu șapte candelă (2500 lei), o cruce cu picior cu pietricele, un potir mare de argint aurit (10000 lei), trei potire de argint mai mici, aurite (5000 lei), două discuri de metal aurite (1500 lei), două steluțe (1000 lei), două copii (500 lei), două lingurițe de argint (1000 lei), un litier de metal aurit (5000 lei), patru cădelnițe de argint (6000 lei), două cădelnițe de aramă (1000 lei), un agheasmatar nichelat (1000 lei), o cârjă arhierescă de metal (2000 lei), trei mitre arhieresti (5000 lei), o cruce de argint pentru Sf. Masă (3000 lei), iconostasul (50000 lei), două steaguri de metal, un policandru mare (15000 lei), zece sfeșnice de metal nichelate (500 lei), șase candelă de argint (500 lei), o candelă de argint la sfântul jertfelnic (700 lei) și șase clopote de diferite mărimi.

²⁴ ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 144, f. 13

²⁵ S. Ciocanu, *Mănăstirea Horodiște (Țipova)*, în *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, p. 438.

²⁶ Nu putem cunoaște adevărata bogăție a bisericilor mănăstirii Curchi, deoarece inventarul de avere al mănăstirii întocmit în anul 1929, împreună cu toată arhiva mănăstirii au fost distruse de bolșevici în timpul primei ocupații în perioada 28 iunie 1940–21 iunie 1941; ANRM, F. 1135, inv. 3, d. 212, f. 100 verso.

²⁷ ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 1759.

Cât privește averea bisericii cu hramul Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, aici se păstrau un chivot pentru păstrarea sfintelor taine (3000 lei), un sfeșnic mare lângă Sf. Pristol cu trei candelă (1500 lei), un iconostas vechi (8000 lei), patru candelă de argint (200 lei), șapte sfeșnice mari (400 lei) și două de aramă (500 lei), două policandre mici (1500 lei).

Și în patrimoniul bisericii din cimitir, a Tuturor Sfinților, se aflau odoare de preț: un chivot (2000 lei), un sfeșnic mare de metal cu trei candelă (300 lei), un iconostas (5000 lei), patru sfeșnice mari (700 lei), policandrul (1500 lei) și trei candelă de metal (100 lei).

Destinul mănăstirii Curchi a fost deosebit de dureros, devenind un nume de insultă pentru câteva decenii. Astăzi, în patrimoniul mănăstirii găsim doar câteva piese datate la începutul secolului al XX-lea, restul fiind pierdute.

De la fondarea lor, ambele biserici ale mănăstirii Hirova erau bine îndestulate cu inventar. În anul 1817, alături de biserica Sf. Nicolae fusese ridicată o clopotniță cu patru clopote între opt și două puduri²⁸. Se știe că unele podoabe, icoane și iconostasul au fost donate, în 1865, de boierul ctitor Ioan Botezatu. Astăzi, la mănăstire, se păstrează, mai ales în chiliile maicilor, câteva icoane cu ferecătură de metal, un loc aparte revenind toiagului stareței, o piesă veche, din secolul al XIX-lea.

Cu referință la mănăstirea Căpriană, Constantin Tomescu arăta, făcând apel la un dosar din anii 1811–1812, că aici erau multe cărți bisericești, vase de cult, icoane. În 1942, odată cu inventarierea averii mobile și imobile a mănăstirii Căpriană de către Ministerul Educației Naționale și Cultelor, s-a constatat prezența a patru sfeșnice mici (cu valoare de 2000 de lei), 14 sfeșnice mari (24000 de lei), două candelabre (10000 de lei), șapte cădelnițe (7000 de lei), șapte policandre evaluate la 105000 de lei²⁹. Odată cu lichidarea comunității monahale, în anul 1962, acest tezaur a dispărut.

În anii 1985–1987, când au fost inventariate mai multe lăcașuri sfinte în vederea utilizării spațiilor lor în calitate de muzee ale ținutului natal sau oficii ale stării civile, conform *Listei exponatelor* din 1986, specialiștii de la Secția Artă Medievală a Muzeului de Arte Plastice au

²⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2871, f. 65 verso.

²⁹ A. Eșanu *et al.*, *op. cit.*, p. 316-317.

colectat din biserica Sf. Gheorghe și biserica Adormirea Maicii Domnului un semisfeșnic de bronz, alamă și oțel (secolul al XIX-lea, turnare, forjare, dim.: 163 x 118 cm), un sfeșnic de oțel și bronz (secolul al XIX-lea, forjare, turnare), un felinar de tinichea (secolul al XIX-lea, forjare, filigranare) și alte podoabe de cult, păstrate astăzi în colecția Muzeului Național de Artă al Moldovei³⁰.

Destinul podoabelor de cult. Spre deosebire de secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea, când autoritățile laice manifestă o grijă deosebită pentru patrimoniul bisericesc, în perioada sovietică a fost efectuată inventarierea detaliată a averii mănăstirilor în legătură cu campania de lichidare a comunităților monahale. În cele mai frecvente cazuri, piesele au fost pierdute și rareori au ajuns în custodia muzeelor din țară. După lichidarea mănăstirii Curchi (1953), inventarul liturgic și iconostasele au fost împărțite între mănăstirile de monahii Hirova, Tabăra și mănăstirile de călugări Chițcani și Căpriană. La lichidarea mănăstirilor nu li se permitea viețuitorilor să ia cu sine inventarul prețios (cazul mănăstirii Horodiște (Țipova), închisă în anul 1949)³¹ ș.a.

La închiderea mănăstirii Pripiceni-Curchi (1959), din biserica de vară au fost confiscate o *Evangelie*, două cruci de prestol, chivotul, două potire cu cele necesare, cădelnițe, candelă ș.a. Din biserica de iarnă, au fost scoase o *Evangelie*, icoane, iconostasul ș.a. Odată cu lichidarea mănăstirii Răciula, în 1959, tezaurul bisericesc a fost ars în Dealul Călărășilor, deși inițial s-a propus transferarea bunurilor prețioase la mănăstirea Căpriană³².

Prima închidere de către autoritățile sovietice a mănăstirii Frumoasa (1940) a redus substanțial din valoarea tezaurului, iar după 1946, odată cu transformarea bisericii în club, după lichidarea comunității monahale, a dispărut fără urmă inventarul de valoare al mănăstirii (icoana *Adormirii Maicii Domnului* (adusă din Kiev), ferecată cu argint și împodobită cu trei lăntișoare de aur, rubine și o salbă de galbeni, o cruce arhierescă din aur, o cruce de chiparos ferecată cu argint, cinci cruci din argint pentru Sfânta Masă, un potir din argint suflat cu aur, un potir aurit, două veșminte

³⁰ *Ibidem*, p. 349-351.

³¹ ANRM, F. P-2848, inv. 10, d. 518, f. 1.

³² V. Beșleagă, *Cruci răsturnate de regim. Mănăstirea Răciula. 1959*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2006.

preoțești cu fir de argint și cu pietre scumpe, 16 veșminte preoțești din brocart cu fir aurit, un litier cu flori de aur, trei cădelnițe poleite cu aur și argint, 14 candelے din argint, 22 de coroane de argint pentru icoane ș.a). În ianuarie 1947, împuternicitul în problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, P. Romenski, a menționat că „(...) în biserica de iarnă a fostei mănăstiri de maici Frumoasa se află încă inventar bisericesc, din care motiv este imposibilă transformarea ei în clubul casei de copii”³³.

După desființarea mănăstirii Hirova (1959), toate icoanele din biserica Sfântul Nicolae au fost duse la biserica Sfântul Nicolae din orașul Orhei, iar icoanele bisericii Sfântul Simeon Stâlpnicul – la mănăstirea Japca³⁴. În 1947 a fost închisă și mănăstirea Bocancea, clădirile fiind folosite ca grădiniță de copii, brigadă de tractoare ș.a., iar inventarul bisericesc a fost pierdut.

O soartă similară au avut podoabele de preț din toate mănăstirile din RSSM, astfel că astăzi, mare parte din averile mănăstirilor sunt cunoscute doar datorită dosarelor de arhivă. Concluzionând, subliniem că documentele ne confirmă faptul că în majoritatea mănăstirilor dintre Prut și Nistru erau piese de valoare, realizate din aur, argint, argint aurit, dar și din aliaje metalice ieftine precum alamă, tombac, cositor și cupru.

Valoarea istorică și artistică a podoabelor de cult. Tezaurul mănăstirilor se compune din numeroase podoabe de cult, care fie au fost comandate după necesitate, la argintari specializați, fie au fost ctitorite de către persoane înstărite sau de comunitate. Numeroase informații ne permit să stabilim natura pieselor de cult din cadrul mănăstirilor, cele de argint prevalând, cu timpul, asupra obiectelor din metale comune. Noile regulamente și dispoziții, adoptate în Basarabia la 1815 (impunând titlul argintului nu mai jos de 84 zolotnik) și în anul 1827 (interzicerea confecționării podoabelor de cult la persoane neautorizate), au vizat în mod direct materiile prime de lucru, prețurile podoabelor, activitatea meșterilor specializați. Executarea podoabelor din metale nobile a făcut să

³³ M. Brihuneț, *Mănăstirea Frumoasa, în Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, p. 324-327.

³⁴ *Православие в Молдавии. Власть, церковь, верующие. 1940–1991*. В 4-х томах. 1940–1953, Отв. редактор, составитель и автор предисловия В. Пасат, Editura РОССПЭН, Москва, 2010, том 2, с. 170, док. 20.

crească considerabil valoarea lor istorico-artistică, cu timpul formându-se adevărate tezaure bisericești. Începând cu anii 1830–1840, numărul podoabelor de cult din argint va crește semnificativ, grație politicii administrației bisericești, contribuției ctitorilor și interesului persoanelor înstărite pentru „înveșnicirea numelui și faptei lor”.

Totodată, însemnările din secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea în listele de inventar au permis să se facă o anumită ordine în evidența podoabelor bisericești, catagrafierea pieselor existente, prezența sau absența unor anumite vase sfinte, metalul din care erau confecționate și marcarea în cazul pieselor din metale nobile. Uneori, vasele de cult mai reprezentative păstrează acte de donație sau numele ctitorului gravate pe suprafața metalică, anul confecționării și titlul metalului nobil asociat cu marca emitentului. Altele au fost aduse din regiunile limitrofe, mai ales Podolia (icoanele de la mănăștirile Călărășăuca și Japca). Astfel, boierul moldovean Constantin Stati (care a viețuit la mănăștirea Japca în perioada 1820–1842), a donat mănăștirii un potir de argint cu o inscripție în limba română și alta în limba rusă, iar locuitorii satului Japca, Orest Popa și Ioan Danțuga, au donat mănăștirii o *Evangelie* ferecată cu argint „pentru veșnica lor pomenire”³⁵.

Cu certitudine, nu toate podoabele sunt produs al meșterilor locali și al atelierelor din Basarabia. Unele piese de cult se constituie în mărturii ale relațiilor cu țările învecinate, realizarea unor piese la comandă, ctitorirea lor de către reprezentanții elitei basarabene locale, donarea pieselor de către persoane străine în semn de recunoștință etc. Circulația liberă a obiectelor bisericești nu reprezintă o noutate. Artefactele în cauză demonstrează circulația de mărfuri și idei, a unor concepte și tendințe artistice. Ele reflectă, în egală măsură, interesul autorităților locale laice și ecleziastice pentru înfrumusețarea bisericilor din mănăștiri, interes similar celui pe care îl putem sesiza și în etapa actuală.

Deși numărul meșterilor care confecționau podoabe de cult nu era atât de mare, putem afirma că pe parcursul secolului al XIX-lea au activat în Basarabia atât meșteri locali, cât și meșteri argintari și aurari veniți de peste hotarele țării. Între anii 1815 și 1819, argintarul evreu din Podolia, Leiba Berg, a realizat două seturi de potire cu vasele necesare lucrate din argint,

³⁵ I. Xenofontov, *op. cit.*, p. 453.

pentru mănăstirea Sf. Nicolae din Ismail și un potir similar din staniu, pentru mănăstirea Sf. Dumitru din Ismail. În 1881, la mănăstirea Noul Neamț, la confecționarea chivotului, a două sfeșnice, două *Evanghelii* ferecate și zece icoane de formă ovală a contribuit vestitul pictor din Sankt Petersburg, Serghei Verhovțev³⁶. În 1905, Evfimie Prohorencu se angaja să execute, conform proiectului, iconostasul din lemn de stejar, aurit, să picteze în ulei interiorul bisericii de vară, să zugrăvească icoane noi, să facă două chivote din lemn de stejar ș.a., lucrările urmând a fi finalizate către sărbătorile de Paști din anul următor³⁷. În perioada interbelică, la atelierul de la Bălți au fost reparate cădelnițele provenite de la mănăstirea Bocancea.

În altă ordine de idei, trebuie menționat că unele dintre aceste piese au ajuns în custodia muzeelor. Dintre acestea amintim: candela de metal alb primită la Muzeul Bisericesc de la mănăstirea Hârbovăț, o candelă de argint în trei colțuri, cu lanț vechi, adusă de preotul Iosif Belodanov (Ismail), o cruce de chiparos (cu dimensiunile de 24 x 8 cm), ferecată în argint, cu chipuri sfinte gravate, vârfurile ornamentate de argint, gravare, primită de la mănăstirea Căpriană, un *discos* de tombac aurit și un potir de tombac, aurit, lucrare fină artistică, ambele de la mănăstirea Dobrușa³⁸, o steluță de argint, adusă de la mănăstirea Vărzărești, o sulită și steluță de metal de la mănăstirea Hârjauca, două sulite de fier, una cu mâner de lemn, provenite de la mănăstirea Călărășăuca³⁹ ș. a. Cu regret, destinul Muzeului Bisericesc a fost, de asemenea, foarte dur, colecțiile fiind pierdute în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

În momentul de față, în majoritatea mănăstirilor din Republica Moldova s-au păstrat piese vechi de cult, care fie au fost ascunse de săteni în perioada sovietică și readuse la mănăstiri după 1990, fie au fost aduse de la alte mănăstiri (cum ar fi icoanele de la mănăstirea Bocancea, provenite de la

³⁶ M. Șlapac, *Arhitectura complexului monastic Noul Neamț*, în *Patrimoniul bisericesc. Materialele conferinței naționale*, Tipografia Elan Poligraf, Chișinău, 2013, p. 76.

³⁷ ANRM, F. 208, inv. 1, d. 188, f. 480-481.

³⁸ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4535.

³⁹ *Opisul obiectelor ce se păstrează în Muzeul Societății Istorico-Arheologice Bisericești Basarabene*, în *Muzeul Bisericesc din Chișinău – geneză, împliniri, pribegii*, Editura EcoEtnoMuseum, Chișinău, 2006, p. 66.

mănăstirea Hârjauca). În câteva mănăstiri au fost amenajate muzee unde sunt expuse podoabe de cult. Un astfel de muzeu găsim la mănăstirea Hâncu, în care sunt păstrate obiecte prețioase vechi (icoane, candelă, discose, agheasmatare, cununi, potire, cruci). Mândria muzeului mănăstirii Frumoasa, amplasat în aripa stângă a Casei Sfântul Gheorghe (fosta casă a școlii duhovnicești), sunt icoanele, podoabele bisericesti, veșmintele și vasele de cult, copiile documentelor de arhivă legate de istoria mănăstirii, amenajate în una dintre cele trei săli ale muzeului. Muzee similare funcționează la mănăstirile Răciula și Noul Neamț.

De menționat că, în lipsa unor acte normative sau în cazul unei legislații imperfecte, în perioada sovietică, mai ales odată cu lichidarea mănăstirilor, au luat calea colecționarilor străini numeroase piese de cult, mai ales icoane cu ferecături de aur sau argint, inventar bisericesc valoros. Pe de altă parte, cererea pe „piața neagră” a diverselor „antichități”, icoane și podoabe bisericesti vechi, a dus astăzi la apariția numeroaselor falsuri, imitații ale unor piese veritabile, dar și la comercializarea, prin intermediul saloanelor de anticariat, a unor piese de patrimoniu, preluate din mănăstirile moldovenești.

Cu certitudine, nu toate piesele păstrate astăzi în tezaurul mănăstirilor posedă valoare istorică și artistică. Apreciem că pentru a stabili valoarea pieselor este necesară aplicarea unei metodologii complexe, cu criterii specifice, dintre care nu trebuie să lipsească aspecte precum vechimea piesei, unicitatea ei, materiile prime de realizare și tehnicile de lucru, prezența unor inscripții de donație, ctitorie ș.a. Avem certitudinea că vor fi identificate numeroase piese deosebite, care reprezintă patrimoniul cultural al țării și care necesită valorificare științifică, protecție și promovare.

*THE HISTORIC AND ARTISTIC VALUE OF RELIGIOUS ORNAMENTS
FROM THE HERITAGE OF MONASTERIES IN THE
REPUBLIC OF MOLDOVA*

(Abstract)

The purpose of our scientific approach lies in the presentation of a panoramic picture on religious treasures belonging to monasteries' heritage on the actual space of the Republic of Moldova. The author takes into discussion the documented pieces on the basis of archive files and field researches certifying the fact that the majority of the monasteries from the targeted territory possessed pieces made from noble (gold, silver) and base metals (brass, tombac, tin, copper), some of them irretrievably lost in the Post World War I years, immediately with the closure of worship places. This extensive compartment of the monastic heritage, with a particular historical and artistic value requires scientific capitalization, protection and promotion.